

IDEOLOŠKI VIDIKI SLOVENSKEGA ROMANA V 19. STOLETJU

V slovenskem romanu 19. stoletja sta se izoblikovali dve ideološki usmeritvi. Cilj prve, estetsko-pedagoške, je bil vzgajati državljane-podložnike k spoštovanju in ohranitvi zakonitega reda. Za literarni model je veljal *Župnik Wakefeldski* O. Goldsmitha. Kraj dogajanja naj bi bila mirna, tiha in idilična dežela. Glavni junak naj ne bi bil mlad človek, ampak zrel mož z dovolj življenjskimi izkušnjami ali pa starejši človek. Mesto, meščani in tujina naj bi bili negativna protiutež pozitivni deželi, zaželena socialna struktura pa humani fevdalizem (J. Stritar: *Gospod Mirodolski*, I. Tavčar: *Cvetje v jeseni*). Druga ideološka usmeritev se je zgledovala po kulturno-političnih premisah avstroslavizma; dosledna literarna uresničitvev tega je Levstikov *Martin Krpan*.

slovenski roman 19. stoletja, ideologija, »habsburški« realizem, avstroslavizem, Avstro-Ogrska, J. Stritar, F. Levstik

In the nineteenth-century Slovene novel two ideological directions developed. The goal of the first, aesthetic-pedagogical, direction was to educate citizens/subjects, so that they would respect and follow the rules of law and order. Its literary model was *The Vicar of Wakefield* by O. Goldsmith. The setting of the plot should be a peaceful, idyllic countryside. The main character should not be a young man, but, rather, a mature man with ample life experience or an older man. The city, urban population, and a foreign country should be presented as a negative counterpart to the positive countryside. The desired social system is the human feudalism (J. Stritar, *Gospod Mirodolski*, J. Tavčar, *Cvetje v jeseni*). The second ideological direction was modeled upon the cultural-political premises of Austro-Slavicism. Its consistent literary materialization is Levstik's *Martin Krpan*.

19th c. Slovene novel, ideology, "Habsburg" realism, Austro-Slavicism, Austro-Hungary, J. Stritar, F. Levstik

Za simpozij, ki želi razčleniti slovenski roman (oz. povest) v njegovih najrazličnejših pojavnih oblikah, utegne biti umestno, da si zastavimo tudi vprašanje o ideoloških vidikih slovenskega romana v 19. stoletju. Po mojem sta v slovenskem romanu oz. povesti te dobe prisotni dve ideološki usmeritvi, ki sta na videz sorodni, a v svojih smotrih dejansko različni. Prva ima družbenovzgojni značaj, katerega cilj je vzgajati državljana podložnika k spoštovanju in ohranitvi zakonitega reda, druga pa se je zgledovala po kulturnopolitičnih načelih avstroslavizma.

Prvo ideološko usmeritev, če bi parafrazirali pojem »socialistični realizem«, bi lahko imenovali »habsburški realizem«, saj je bil načrtno izoblikovan po navodilih

vladajočih dunajskih krogov. Bil je predvsem sredstvo in orodje za doseg zaželenih družbenopolitičnih ciljev. Habsburški realizem je seveda splošnoavstrijskega značaja, medtem ko se druga ideološka usmeritev, ki se je zgedovala po avstroslavizmu, omejuje samo na slovanske literature v habsburški monarhiji.

Ideal »habsburškega realizma« je opisovanje mirnega patriarhalnega življenja na idiličnem podeželju. Dežela, vas in grad so priljubljeno scensko ozadje te literature:

Lep večer je bil na Mirodolskem domu. Na vrtu v zelenem šotoru, proti dolini odprtem, sedela je četvorica srečnih ljudi. Živ pogovor je bil v veseli družbi; a ko se skrije sonce za večerne gore, ko se žare v poslednjem svitu njegovem vrhovi nasprotnih gora, mrak po dolini nastaja, iz tihih kotov razširjajoč se dalje po ravnini; ko se vzdiga zvezda za zvezdo na jasnem nebu; ko je vse tako mirno, tako praznično tiho – pojema bolj in bolj govornica; zadnjič vsi obmolče ter zro zamaknjeni v krasni večer, gotovo vsi ene misli, enega čuta: kako lepa je zemlja, kako lepo je življenje na nji! (Stritar 1954: 169.)

Mesto, meščani in tujina veljajo za negativno protiutež pozitivnemu podeželju. Neugodnosti ali nesreče, ki se od časa do časa pojavljajo na podeželju, imajo pogosto svoj izvor v mestu oz. jih povzročijo meščani ali tujci.

Za habsburški realizem je značilna spodbudna vloga religije s svojimi svetopi-semškimi načeli in parabolami. Zaželena socialna struktura je humani fevdalizem.

Glavni junak ni mlad in nemiren človek, poln dinamičnosti in hrepenenja, ampak zrel mož z dovolj življenjskimi izkušnjami in z obilo življenjske modrosti, a brez pravega življenjskega poleta. Čas, v katerega pisatelji habsburškega realizma najraje projicirajo dogajanja svojih junakov, ni pomlad, čas prebujenja, ki vzbuja hrepenenje, nemir in raznovrstne težnje, ampak jesen, čas zatona in letargije, ki povzroča željo po miru in spokojnosti. V Stritarjevem *Gospodu Mirodolskem* je ta občutek prikazan zelo slikovito:

Jesen se je naselila v Tihem dolu, pozna jesen s svojimi mrzlimi nočmi, ko pada z jasnega neba strupena slana, ki mori življenja kal poznim cveticam in rumeni drevesom zeleno listje; s svojimi gostimi jutranjimi meglami, ki leže tako leno nad goro in dolino in preprezajo vsa pota in kota z opolzkim, nadležnim blatom; jesen s svojimi golimi njivami, zapuščenim poljem in samotnimi, mrtivimi gozdi. (Stritar 1954: 300.)

Habsburški realizem se torej zavestno odpove socialnemu napredku, noče spreminjati razmer, ampak jih želi ohraniti. Gre mu predvsem za to, da naredi človeka zadovoljnega s svojim položajem. Propagira vrednote, kot so poslušnost, zvestoba, odpoved, zmernost, zadovoljstvo. Avstrijski monarh je prikazan kot očetovska figura, kot pravični sodnik, ki jamči za korektno izpolnjevanje zakonov (Magris 1963).

Ta model literature, zaprte same vaze, ki odklanja evropsko družbeno angažiranost in je celo nekako ponosen na svojo samoomejitev, se začne uveljavljati v prvih desetletjih 19. stoletja. Leta 1823 je v znani dunajski literarni reviji *Jahr-*

bücher der Literatur izšla dolga recenzija (75 strani) o romanih Walterja Scotta, ki so takrat v celoti izšli v nemškem prevodu (W. A. 1823: 1–75). Želim poudariti, da so bili *Jahrbücher der Literatur* državna revija, ki jo je ustanovil sam Metternich. Na začetku poročila recenzent na 9 straneh daje navodila za »avtentično, pravo literaturo,« kakor se izrazi. Po njegovem mnenju vir za »pravo literaturo« niso ideje, ampak slikovita vizija oz. fantazija.¹ Roman ne bi smel slikati neobičajnih epizod junakov, ampak prikazati mirni potek njihovega življenja², to se pravi prikazati »resnico življenja.«³ Recenzent se pritožuje, da je v sodobni nemški literaturi preveč razmišljanja, kar po njegovem ni primerno za literarno delo.⁴ Odklanja opisovanje notranjega sveta junakov⁵ in meni, da romani, ki povzročajo pri bralcu stalno napetost, ne spadajo med najboljše.⁶ Po njegovem najboljše literarno delo prikazuje notranje življenje v zunanji obliki, ideje pa so prikazane plastično v značaju junakov.⁷ V nadaljevanju navaja recenzent zgled takega romana: to je *Župnik Wakefieldski* Olivera Goldsmitha. Po mnenju recenzenta je v tem romanu podano samo tisto, kar je dostojno za poetično dogajanje. Tu ni nikakršne vrzeli, nikakih efektov, ampak duhovno življenje. Povsod je prisoten nadih visoke poezije.⁸

Da je veljala ta patetična pravljica pripoved v dunajskih vladajočih krogih za literarni model, ki ga je treba posnemati, je razumljivo, saj v celoti ustreza zaželenemu idealu literarnega ustvarjanja. Podeželski pridigar Wakefieldski živi namreč s svojo družino dosledno po svetopisemskih načelih Nove zaveze: odklanja vsako nasilje, celo simbolično, in se zavzema za strogo spoštovanje zakonov; razglašča vrline vrdržnosti, zmernosti, odpovedi, preprostosti, zadovoljnosti in je prepričan, da je monarhija najboljši sistem vladanja. Medtem ko se v evropskih literaturah, tako na zahodu kakor tudi na vzhodu, po Goethejevi zaslugi uveljavlja

¹ »Es ist hier nicht der Ort zu ihrer Entwicklung, wohl aber um die vom Rec. als unbedingt recht anerkannte Ansicht auszusprechen, dass der Quell der wahren Poesie nicht die Idee sei, sondern die bildliche Anschauung oder die Phantasie.« (W. A., *The Romances of Walter Scott, Jahrbücher der Literatur* 22 (1823), 4).

² »So enthält auch der Roman nicht die ausserordentlichen und in epischer Kraft zusammengedrängten Thaten und Begebenheiten des Einzelnen, sondern die Erzählung des ruhigen Ganges seines Lebens.« (Prav tam, 5.)

³ »Wenn wir vom ästhetischen Richtstuhle aus den Quell jener Romane wegen der vorherrschenden Absicht statt der Wahrheit des Lebens nicht billigen können.« (Prav tam, 4–5.)

⁴ »Es kommt aber nur darauf an, wie wir die Gedanken wahrnehmen sollen? Der philosophische Deutsche ist seit geraumer Zeit daran gewöhnt, wie überall in seiner Literatur auch in der poetischen, die Reflexion vorwalten zu sehen. Wir wollen gegen diese an sich nichts einwenden; für die Poesie aber taugt es nichts, wenn sie im Gewande der Philosophie einherschreitet.« (Prav tam, 7–8.)

⁵ »[D]as innere geistige Leben soll vor den äusseren Begebenheiten hervortreten.« (Prav tam, 8.)

⁶ »Ein Roman, welcher immerwährend Spannung erregt, wird nicht zu der bessern Art gehoeren.« (Prav tam, 5.)

⁷ »[M]üssen wir, zu unserem Thema zurückkehrend, behaupten, dass das höchste Kunstwerk und zugleich das populärste dasjenige sein wird, wo das innere Leben ausgeprägt im äussern und die Gedanken plastisch dargelegt in den Charakteren.« (Prav tam, 9.)

⁸ »Indem aber nur das, was zur poetischen Behandlung sich eigent, hervorgenommen ist, erscheint nirgends eine Lücke, nirgends eine Zusammenstellung von Effekten, sondern das geistige Leben, der Hauch einer höheren Poesie zeigt sich ueberall.« (Prav tam, 6–7.)

pojmem mladosti kot tiste dobe v človeškem življenju, ki nosi v sebi smisel življenja, – to je prvo, kar Mefisto ponudi Faustu – (Moretti 1986: 10), ponuja habsburški realizem kot zgled literarnega junaka zrelega človeka z dolgoletno življenjsko izkušnjo, vezanega na tradicijo. Pri tem gre prav za tiste lastnosti, ki so predstavljale za junake takratnega modernega evropskega romana breme, ki bi se ga radi iznebili.

V 20. letih 19. stoletja so bile torej jasno opredeljene estetsko-ideološke smernice, po katerih naj se zgledujejo pisatelji. In ta navodila so se uveljavljala po šolah pri obravnavi literarnih del in odločilno vplivala na izbor tekstov, s tem pa seveda tudi na oblikovanje literarnega okusa. Ta estetsko-ideološka navodila so vplivala na literarno ustvarjanje v vseh literaturah habsburške monarhije, seveda tudi v slovenski. Pomislimo samo na vlogo, ki jo je imel v njej v svojem času *Župnik Wakefieldski* (Kopitar 1959/1960: 194–223).

V slovenskem romanu so prisotne vse značilnosti avstrijskega romana, drugače rečeno, slovenski roman oz. povest sta njegovi različici v slovenskem jeziku za duhovne potrebe slovenskega bralca. Najbolj tipičen predstavnik habsburškega realizma v slovenski literaturi je Josip Stritar, kar zanesljivo ni naključje, saj je bil literarno najbolj izobraženi slovenski pisatelj svoje dobe. Že v svojem prvem proznem delu, v *Svetinovi Metki*, zasledimo precej tipičnih značilnosti tega literarnega modela, npr. nasprotje med nezdravim mestom in zdravim podeželjem, dvoumni tujec ali preselitev mestnega človeka (Marina) na deželo, kjer v idilični pokrajini uživa mirno življenje: »Spoznala sem, da če je kje sreča na svetu, more biti doma le tu na kmetih med prostim, nepopačenim ljudstvom, ki je v večni zvezi z naravo« (Stritar 1954: 46).

V romanu *Zorin* obravnava Stritar temo »odpovedi«, ki je ena od tipičnih vrednot habsburškega realizma. Za župnika Wakefieldskega je bila najpomembnejša vrlina, saj je neutrudljivo pridigal, da v življenju ni mogoče doseči tega, kar si človek želi, ampak tisto, kar dopuščajo socialne razmere. Zorin se odpove ljubezni do Dele, ker socialne razmere tako narekujejo, čeravno jo ljubi, kakor tudi ona njega. Tu je umestno dodati, da se znajde med knjigami, ki jih bere Zorin, tudi Goldsmithov *Župnik Wakefieldski* in mu je »najljubša dušna hrana« (Stritar 1954: 109).

Stritarjev najpomembnejši roman, ki je hkrati najizrazitejši tekst habsburškega realizma v slovenski literaturi, je vsekakor *Gospod Mirodolski*. In sicer ne samo zato, ker posnema *Župnika Wakefieldskega*, ampak predvsem zato, ker vsebuje skoraj vse tipične značilnosti tega literarnega modela. V *Gospodu Mirodolskem* niso vidne samo sledi Goldsmithovega *Župnika Wakefieldskega*, ampak tudi avstrijskega pisatelja Adalberta Stifterja, najznačilnejšega predstavnika habsburškega realizma v nemškem jeziku. Vzorno in racionalno gospodarjenje Mirodolskega izhaja iz Stifterjevega *Babjega leta* (*Nachsommer*).

Stritar je sledil navodilom omenjenega recenzenta v *Jahrbücher der Literatur*, ki priporoča pisateljem, naj opisujejo »mirni potek življenja.« Celo pri izbiri imena

glavnega junaka (»Mirodolski«) in kraja dogajanja romana (»Tihi dol«) sledi napotkom.

Stritar je vnesel nekaj tipičnih značilnosti habsburškega realizma že v svojo *Svetinovo Metko*, kakor smo videli, v *Gospodu Mirodolskem* jih je vsebinsko in stilistično še izpopolnil. Tako je bistveno razvil motiv preselitve meščana iz pokvarjenega mesta na idilično podeželje: Mirodolski je profesor v pokoju, ki se preseli iz mesta v idilično pokrajino, da bi tam v miru in zadovoljstvu preživel zadnji del svojega življenja. Epizoda višjega uradnika, ki se iz istih razlogov kot gospod Mirodolski v starosti preseli iz mesta na deželo, je postal v habsburškem realizmu pravi topos in je bil zelo priljubljen siže tega literarnega modela. Stritar ga je z *Gospodom Mirodolskim* uvedel v slovensko literaturo. V tem ga je posnemal Janez Mencinger v *Mešani gospodi*, kjer se upokojeni profesor Justin iz »velikega mesta« preseli na deželo (Mencinger 1962: 10). Tudi priletni junak *Cvetja v jeseni* Ivana Tavčarja se iz mesta preseli na deželo med kmete, da bi si tu okrepil svoje zdravje. *Cvetje v jeseni* spada med naravnost tipične tekste habsburškega realizma: podeželje in kmetstvo življenje sta do skrajnosti idealizirana. Vsebuje tudi epizodo o očetovski postavi avstrijskega cesarja, ki je zelo popularen topos te literature. Ker je bil Skalar obsojen po nedolžnem, je šla njegova žena k cesarju na Dunaj in dosegla pomilostitev (Tavčar 1956: 19).

Primer približevanja očetovskega cesarja preprostemu ljudstvu opisuje tudi Janko Kersnik v *Kmetiskih slikah*. Iz vojaške bolnišnice na Dunaju odpelje mrtvaški voz z mrtvim slovenskim vojakom. Po naključju pripelje mimo dvorska kočija, v kateri sedi cesar v vojaški uniformi. Ko cesar zagleda mrtvaški sprevod, ukaže kočijažu ustaviti. Stopi iz kočije in salutira pred vojakom iz slovenske dežele (Kersnik 1951: 23).

Druga ideološka usmeritev se je zgledovala po avstroslavizmu. Avstroslavizem je predvideval, da se bodo slovanski narodi habsburške monarhije razvijali v sklopu te monarhije, ohranili pa bodo svoj jezik in narodne značilnosti oz. samobitnost. Ta ideološka usmeritev je bila podlaga za Levstikovega *Martina Krpana*. Tu pa ne gre za Kopitarjev koncept avstroslavizma,⁹ ampak za koncept Františka Palackega, ki je bil popolnejši in takrat zelo aktualen.

Martin Krpan je lojalen do cesarja, ne pa do njegovega ministra. Rad sprejme vabilo, da se pride na Dunaj dvobojevat z velikanom Brdavsom, ker bi s tem rešil cesarstvo, ki se je znašlo v nevarnosti. Toda ne sprejme ne orožja ne konja, ki mu ga dajo na razpolago, ker nista po njegovem okusu. Uporabi rajši svoje orožje in svojo kobilico, ki ju je vaju. Ko mu cesar po uspešnem dvoboju z velikanom ponudi hčerko za ženo, to odkoni, češ da je ona navajena na drugačen način življenja. Krpan si želi čim prej vrniti v svojo domovino: »Mudi se mi domov za peč: znaj, da

⁹O vprašanju Kopitarjevega avstroslavizma prim. Stanislaus HAFNER, Das austro-slawische kulturpolitische Konzept in der ersten Haelfte des 19. Jahrhunderts, *Österreichische Osthefte* 5 (1963), 435–344 in Jože POGAČNIK, Jernej Kopitar and the Issue of Austro-Slavism, *Papers in Slavic Philology* 2 (1982), 25–40.

komaj čakam, da bi zopet slišal zvon, ki poje na Vrh pri Sveti Trojici« (Levstik 1954: 46). Pred odhodom zagotovi cesarju svojo nadaljnjo lojalnost in vdanost, in to v simbolični obliki, v kateri je napisana celotna povest: »Ko bi se spet oglasil kak Brdavs ali kdo drug, saj veste, kje se pravi na Vrh pri Sveti Trojici« (Levstik 1954: 53).

Povest je polna simbolike in to simboliko si lahko razlagamo samo v avstro-slavističnem smislu. Drugače bi bila povest nesmiselna in celo banalna, saj je neke vrste pravljica, namenjena odraslim bralcem. S Krpanovo zavrnitvijo cesarjevega (dunajskega) orožja in uporabo lastnega (slovenskega) je simbolično upodobljena slovenska samobitnost v sklopu avstrijskega cesarstva. Podoben simbolični pomen ima odklonitev konja iz cesarske konjušnice in odločitev za svojo kobilico iz slovenskega hleva. Orožje in kobilico uporabi Krpan za dvoboj z velikanom Brdavsom oz. za obrambo cesarstva, kar je simbolična upodobitev slovenske vdanosti in lojalnosti cesarju. Tudi Krpanova odklonitev cesarjeve hčerke, češ da bi se ona slabo počutila v Krpanovi domovini, ker je pač navajena na drugačne razmere, je prav tako simbolično poudarjena samobitnost slovenske pokrajine glede na Dunaj. Krpanova vdanost cesarju na eni strani in njegovo nasprotovanje cesarjevemu ministru Gregorju in cesarici na drugi ima prav tako simboličen pomen: popolna lojalnost cesarju kot simbolu enotnosti cesarstva, in negativem odnos do vladnega aparata, simbola centralističnega načina vladanja.

V tem kontekstu je nujno treba navesti nekaj stavkov iz uvodnika, ki ga je Levstik objavil 3. februarja leta 1863 v časopisu *Naprej*:

Mi [...] se trdo držimo globoko preišljene besede častitege Palackega, ki je učil, da bi Slovane morali osnovati Avstrijo, ko bi je še ne bilo. Slovenci smo v resnici zvesti Avstrijanje. Kakor smo nekdaj trdno stali pod senco avstrijskega orla, tako mislimo in želimo tudi za naprej. Naša pravična želja je le mirno, toda zagotovljeno izobraževanje svoje narodnosti, za katero se moremo in moramo potezati, ker nam je svetli cesar dal sam pravico in ker je to naša najsvetejša dolžnost. (Levstik 1959: 26–27.)

Istega leta, 1863, je Levstik zapisal v članku *Politični pristanki*, ki je izšel ravno tako v *Napreju*, še tele misli:

Slovanska zvestoba je avstrijskemu prestolu čista kakor svetlo sonce na nebu; to priča zgodovina. Ako bi cesarstvo potrebovalo naših moči, slovanski sinovi bi se zopet zbirali okrog avstrijskih zastav, kakor so se že tolikrat zbirali; slovanski sinovi bi za Avstrijo zastavili blago in kri, kakor so jo že večkrat zastavili. (Levstik 1959: 94–95.)

V tem članku je Levstik med drugim poudaril, da je leta 1848 tudi ban Jelačić Hrvatom ponovil besede Palackega, da bi tudi oni Avstrijo morali ustvariti, ko bi je še ne bilo (Levstik 1959: 95).

Zanimivo je, da je Levstik po eni strani avtor *Martina Krpana*, po drugi pa je kot teoretik v svojem programskem spisu *Potovanje iz Litije do Čateža* predlagal

Župnika Wakefieldskega za enega od modelov za slovenski roman. To pomeni, da za sodobnike med obema ideološkima usmeritvama ni bilo bistvenih razlik.

Literatura

- W. A., 1823: The Romances of Walter Scott. *Jahrbücher der Literatur* 22. 1–75.
- Tatjana KOPITAR, 1959/60: Olivera Goldsmitha *The Vicar of Wakefield* pri Slovencih do leta 1876. *Slavistična revija* 12/1–4. 194–223.
- Janko KERSNIK, 1951: *Zbrano delo* 3. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Fran LEVSTIK, 1954: *Zbrano delo* 4. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Fran LEVSTIK, 1959: *Zbrano delo* 8. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Claudio MAGRIS, 1963: *Il mito asburgico nella letteratura austriaca moderna*. Torino: Giulio Einaudi editore.
- Janez MENCINGER, 1962: *Zbrano delo* 2. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Franco MORETTI, 1986: *Il romanzo di formazione*. Milano: Garzanti Editore.
- Josip STRITAR, 1954: *Zbrano delo* 3. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Ivan TAVČAR, 1956: *Zbrano delo* 6. Ljubljana: Državna založba Slovenije.